

DOI 10.31499/2618-0715.1 (8).2022.262647
УДК 37(477)(092)

**ОСНОВНІ КОНСТРУКТИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
СПАДЩИНИ ПРОФЕСОРА Т. Д. ДЕМ'ЯНЮК**

Ціпан Тетяна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету.

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1356-2825>

E-mail: 23ttss22@ukr.net

Статтю присвячено аналізу науково-педагогічної спадщини Тамари Дмитрівни Дем'янюк – відомого українського педагога, фахівця з теорії і методики виховання, кандидата педагогічних наук, професора, заслуженого працівника освіти України, відмінника освіти України, члена Комісії інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи в навчальних закладах України, Науково-методичної ради з питань освіти МОН України.

Розкрито сутність розроблених нею теоретичних понять процесу виховання: виховання, виховна система, структура виховної системи, виховна діяльність.

Ключові слова: теорія виховання, науково-педагогічна спадщина, професор Т. Д. Дем'янюк, виховна система, моральне і національне виховання.

**SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL HERITAGE OF PROFESSOR
T. D. DEM'IANIUK AND PROSPECTS OF ITS IMPLEMENTATION IN
MODERN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PRACTICE**

Tsipan Tetiana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Associate Professor at the Department of Theory and Methodology of Education, Rivne State University for the Humanities

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1356-2825>

E-mail: 23ttss22@ukr.net

The article is devoted to the analysis of scientific and pedagogical heritage of the famous Ukrainian pedagogue, specialist in theory and methods of education, candidate of pedagogical sciences, professor, honored worker of education of Ukraine, excellent teacher of Ukraine, member of the Commission for Innovation and Research in Ukraine on Education of the Ministry of Education and Science of Ukraine Tamara Dmytrivna Demianiuk.

The essence of the theoretical provisions of the process of education developed has been revealed, namely: education, educational system, structure of educational system, educational activity, educational space. The main socio-cultural ideas for ensurance of the process of moral development, have been characterized: the influence of the family on the formation of spiritual and moral values and qualities; common work of family and school in spiritual and moral education of schoolchildren; taking into account the age characteristics of schoolchildren in their spiritual and moral education; involvement of schoolchildren for various forms and kinds of extracurricular and extracurricular educational work of moral and spiritual orientation.

The role of scientific and methodological literature of professor T. D. Demianiuk in the period of formation of Ukraine as an independent and sovereign state, when national education was at the stage of revival.

The pedagogical ideas of professor T. D. Demianiuk on the importance of education in the development of a growing personality, reliance on its national character, the cooperation of student and teacher teams in the process of its organization have been summarized.

Keywords: *theory of education, scientific and pedagogical heritage, professor T. D. Demianiuk, educational system, moral and national education.*

Постановка проблеми. Науково-педагогічна спадщина професора Т. Д. Дем'янюк усе частіше привертає увагу педагогічної громадськості, адже в її працях знаходимо ідеї, розуміння яких у нових соціокультурних умовах є предметом наукового осмислення й аналізу, широкого впровадження в практику роботи закладів середньої і вищої освіти, зокрема й позашкільної. Її особистий внесок у розвиток педагогічної думки, освіти і виховання досить вагомий: понад 250 наукових праць, серед яких монографії, підручники, навчальні і науково-методичні посібники, часописи, статті, статті-довідки, брошури, рецензії тощо.

Проміжок часу між роками науково-педагогічної діяльності Тамари Дмитрівни та написанням нашої статті позначений певними змінами соціокультурної ситуації в розвитку освіти та педагогічної науки, переглядом традиційних установок та смислів, зміною пріоритетів, ускладненням наукової та педагогічної реальності. Проте її ідеї і положення про становлення і розвиток системи виховання загалом, виховання національно свідомого українця, активного громадянина-патріота, готового самовіддано працювати задля розбудови держави, залишаються актуальними.

Мета статті – охарактеризувати основні конструкти науково-педагогічної спадщини професорки Т. Д. Дем'янюк, що вплинули на становлення і розвиток системи національного виховання учнівської молоді в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-педагогічну спадщину Т. Д. Дем'янюк досліджували вітчизняні вчені, серед яких І. Д. Бех [1], А. М. Воробйов [6], Г. П. Кособуцька [6], Р. Л. Сойчук [6], Т. С. Ціпан [5] та інші.

Виклад основного матеріалу. Усю систему своїх наукових, педагогічних положень, доведень, вимог, пропозицій, рекомендацій професор Т. Д. Дем'янюк об'єднувала навколо проблем виховання як процесу становлення людини. Аналізуючи сутність і структуру цілісного освітнього процесу, Т. Д. Дем'янюк, як і інші вчені, виокремлювала в ньому два важливі компоненти – навчання і виховання. Провідним вона вважала виховання і тлумачила його як «діяльність, що породжує в дитини самостійні, життєстійкі сили й активну життєву позицію» [1, с. 23].

Розроблена нею система виховання підрастаючого покоління ґрунтувалася на глибоко осмислених і перевічених часом педагогічних ідеях:

- теорії систем та синергетики, згідно з якими соціальна система є нерівноважна та самоорганізована;
- сучасної антропології, що ґрунтуються на законах розвитку людини, нерозривній єдності загальнолюдського та особистого, індивідуального й неповторного;
- гуманістичної системи виховання й реалізації в цьому контексті особистісно орієнтованого підходу;
- розвитку особистості в діяльності і спілкуванні, а також ролі взаємостосунків і взаємодії в цьому процесі;

– сучасних філософських положень про доцільність застосування «м'яких» методів соціального пізнання.

Працюючи на посаді завідувачки кабінетом виховної роботи Рівненського інституту післядипломної педагогічної освіти, доцента кафедри педагогіки Рівненського державного педагогічного інституту, завідувача кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету, професор Т. Д. Дем'янюк займалася проблемами оновлення змісту освіти й виховання, результатом чого стала розробка таких теоретичних понять:

– виховання – це управління формуванням та розвитком особистості шляхом створення сприятливих умов для розвитку та саморозвитку, виховання та самовиховання [4, с.48];

– виховна система – це цілісний соціальний організм, що проявляється у взаємодії основних компонентів виховання і має такі інтегративні характеристики: спосіб життя колективу, його психологічний клімат. Виховна система створюється на базі закладів освіти різних рівнів, зокрема й позашкільних [4, с.74];

– структура виховної системи включає: мету, завдання та цілі концепції виховання, яка впроваджується в закладі освіти; діяльність, що забезпечує реалізацію основних положень цієї концепції; суб'єктів діяльності, що її організують і реалізують; взаємостосунки, що інтегрують суб'єктів у спільність; середовище, освоєне суб'єктами; управління, що забезпечує інтеграцію всіх компонентів системи в цілісність [4, с.76];

– виховна діяльність є професійною діяльністю педагога зі створення сприятливих умов для розвитку особистості дитини і вимагає від суб'єкта особистісно-професійної позиції вихователя [4, с.121].

Оновлення парадигми виховання школяра в позаурочний час учена розглядає як цілеспрямований процес змін, що приводять до модифікації його цілей і розробки нових технологій формування загальнолюдських цінностей. Розвиток виховної системи в позаурочний час вона обґрунтовує як «взаємодію таких її підсистем – освітньо-виховної, мотиваційно-ціннісної, організаційно-педагогічної, науково-методичної та матеріально-технічної, які й актуалізують проблему виховання особистості» [6, с. 68]. Одним із шляхів виховання життєво активної особистості зі сформованими загальнолюдськими цінностями є відмова учнівського колективу від готових форм позакласної виховної роботи і встановлення норми жити цікаво тут і тепер. Для цього, на думку Т. Д. Дем'янюк, варто:

– вирішувати та виконувати все спільно, на основі довірливих дружніх взаємостосунків та взаємодопомоги;

– доброзичливо обговорювати спільно події життя школи і класу, робити це бажано в неформальній обстановці, наприклад, коли всі зібралися в гурт біля вікна на великій перерві або після уроків на спільній прогулянці;

– жити інтересами та потребами школярів, радіти разом з ними, допомагати їм у вирішенні їхніх проблем (якщо хтось із школярів про це просить);

– спільно вирішувати, кому і як допомогти, як зробити цікавим процес навчання, як цікаво провести вільний час, як по-новому оформити класну кімнату (рекреаційне середовище);

- разом планувати та ходити в походи чи на прогулянки, їздити на екскурсії чи організувати віртуальні подорожі;
- розповідати про те, що цікавого й нового дізнався кожен;
- брати спільну участь у творчих проєктах (їх має бути кілька, відповідно до домінуючих творчих інтересів школярів);
- визнавати право кожного на добровільну участь у справах учнівського колективу, адже учнівський колектив – це джерело особистісного розвитку дитини, що відбувається під час виховання чи стихійної соціалізації та саморозвитку.

За такої організації виховної роботи та при педагогічній підтримці школяр стане здатним творити себе. Розвиток здатності до самостійного вирішення проблем ґрунтується на вічних законах розвитку людських сил: усвідомленні свого становища у світі – самоідентифікації, розумінні потреб та індивідуальних здібностей – самопізнанні, їх самореалізації в добрих справах.

Спільна діяльність дітей та педагогів, орієнтована на творення добра та соціальну участь, – основа морального становлення учнівської молоді. Цьому варто надавати вирішального значення. Адже, на думку Т. Д. Дем'янюк, якщо змалку не сформувати в особистості навички і звички моральної дисципліни, морального порядку, моральної відповідальності, то така дитина виросте безвідповідальною. Моральне виховання Тамара Дмитрівна розглядає як цілеспрямований та чітко організований виховний процес, який сприяє духовно-моральному становленню особистості, а моральність, як результат морального виховання, є внутрішньою ціннісною основою духовності і є метою, перспективою вдосконалення особистості, вимогою, її зміст проявляється у формі норм і оцінок, які мають загальний, обов'язковий для всіх характер [3, с. 6].

Учена вирізняє такі основні соціокультурні умови, що забезпечують процес морального виховання:

1. Вплив сім'ї на формування духовно-моральних цінностей і якостей (передбачає розвиток чуйності й задушевності через позитивні емоції і приклад дорослих; духовний зв'язок і моральну спадкоємність життєвого досвіду поколінь; родинну гордість і честь; використання кращих національних традицій і звичаїв; організацію змістовного сімейного дозвілля та контроль за раціональним проведенням вільного часу дітьми, різноманітні форми проведення дозвілля, залучення до посильної домашньої праці і надання допомоги батькам у господарських справах тощо) [1, с. 89].

2. Спільна робота сім'ї і школи в духовно-моральному вихованні школярів (включає мотивацію батьків до опрацювання науково-методичної та психолого-педагогічної літератури з проблем розвитку та виховання дітей; підвищення психолого-педагогічної культури батьків, оновлення банку їх знань, умінь і навичок виховної взаємодії з дітьми; підвищення відповідальності батьків за виховання дітей; створення системи просвітницької роботи, спрямованої на підвищення правової культури батьків; презентації успішного досвіду сімейного виховання; підвищення рівня компетентності з проблем морального виховання, залучення батьків до виховної роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання; надання психолого-педагогічної підтримки та допомоги проблемним сім'ям) [1, с. 120–121].

3. Урахування вікових особливостей школярів у духовно-моральному вихованні (у цей період закладається підґрунтя світосприйняття, активно формується моральна сфера, зокрема й моральні цінності та орієнтири, усвідомлюється необхідність моральних якостей у людському соціумі) [4, с. 8].

4. Залучення школярів до різних форм і видів позакласної і позашкільної виховної роботи морально-духовного спрямування. З цією метою педагог Т. Д. Дем'янюк пропонує впроваджувати в практику роботи розроблені нею та колективом експериментальних навчальних закладів програми спецкурсів «Основи української етнопедагогіки», «Основи християнської етики» [5, с. 8–9], реалізація яких забезпечує підвищення духовного і морального рівня школярів (шляхом знайомлення вихованців з загальнолюдськими цінностями, засвоєння кращих зразків світової спадщини); послідовне формування духовного світу дитини засобами інтеграції всіх ланок розвивального процесу на основі виробленого досвіду як народної, так і наукової педагогіки; формування основ наукового світогляду, цілісного бачення навколишнього світу і самих себе, свого місця та ролі в природі і суспільстві; удосконалення знань, умінь і навичок вихованців через спеціально дібрані й адаптовані засоби різних видів діяльності [5, с. 139–140].

Перечитуючи знову і знову публікації Т. Дем'янюк першої половини 90-х рр., ще раз чітко усвідомлюєш ту особливу роль, яку відіграли її педагогічні напрацювання в час становлення України як самостійної і суверенної держави, коли національне виховання перебувало в стадії відродження.

У різні історичні періоди та епохи національне виховання наповнювалося різним смисловим контентом. На початку 90-х років ХХ століття книги Т. Дем'янюк сприймалися як свіжий ковток повітря, адже в них чітко були прописані історичні віхи національно-патріотичного виховання, вирішені ідеї античних та сучасних філософів з питань виховання громадянина-патріота, розроблені концептуальні основи організації національно-патріотичного та громадянського виховання в закладах освіти, наприклад: «Формування в учнів загальноосвітніх шкіл культури міжнародного виховання» (1991р.), «Теорія і практика роботи дитячих і молодіжних громадських організацій» (1992 р.), «Народознавство в школі: досвід, проблеми, пошуки» (1992 р.), «Відпочинок та оздоровлення дітей» (1993 р.), «Орієнтаційна регіональна програма національного виховання учнівської молоді» (1994 р.) та інші.

Народну педагогіку Тамара Дмитрівна розглядала як базове підґрунтя національного виховання. З її чистих джерел черпала вона творче натхнення і запал живої думки для обґрунтування виховних засобів і прийомів, доводячи, що виховання криється в природі самого народу, кращих його моральних якостях, благородних почуттях і вчинках. А ще вона переконувала, що «народна педагогіка – це зосередження духовного життя народу, бо в ній розкриваються особливості національного характеру українців: глибока любов та повага до родини, інших людей, дієва готовність надати допомогу, пошана до праці, трудова майстерність, дбайливе ставлення до природи, виявлення патріотичних почуттів...» [6, с. 68].

Саме педагогічні доробки, навчально-методичні матеріали Т. Д. Дем'янюк спонукали педагогів Рівненщини до організації і проведення нетрадиційних форм виховної роботи в закладах освіти й дали змогу орієнтувати пізнавальну та практичну діяльність учителів, класних керівників і вихователів на ознайомлення

школярів з кращими надбаннями національної культури Рівненщини; відроджувати традиційні народні ремесла та промисли, характерні для нашого регіону; поєднувати практичну роботу з науково-пізнавальною та пошуковою діяльністю; розширювати та урізноманітнювати сферу прикладної діяльності, використовуючи як основу кращі вироби народних умільців; збагачувати вихованців основами знань з історії рідної культури; виховувати почуття національної гідності та гордості за культурні надбання українських народних традицій; задовольняти власні потреби учнів у пізнавальній та практичній діяльності.

Великий резонанс у педагогічному середовищі справила книга Т. Д. Дем'янюк «Педагогічні основи демократизації та гуманізації виховного процесу в загальноосвітній школі» (1992 р.), у якій на багатому теоретико-методичному матеріалі переосмислюється гуманне ставлення освітян до особистості учня. «Процес демократизації нашого суспільства органічно пов'язаний із гуманізацією відносин у всіх сферах соціального життя. Тільки за таких умов педагог може стати активним суб'єктом, який має керуватися у своїй практичній діяльності гуманістичними цінностями... Рушійними силами гуманістичного виховання є довіра і любов до дитини» [6, с.16], – стверджує Тамара Дмитрівна. Змістом усієї книги вона переконує, що підростаюче покоління її цікавить тому, що «...дитячо-юнацьке світовідчуття та оптимізм, їхній світ добра та справедливості є гарантом нереалізованих потенційних сил українського народу». Книга стала однією з перших фундаментальних робіт, де в узагальненому вигляді дана оцінка успіхів і суперечностей, закономірностей і специфічних особливостей виховного процесу на початку державотворення в Україні [6, с. 16].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Силою свого авторитету, спираючись на спільну діяльність із педагогічними колективами, Т. Д. Дем'янюк послідовно обстоювала важливість виховання, його національний характер. Будучи в постійному науковому пошуку, вона по-новому ставила найважливіші проблеми сучасного виховання, з науковою глибиною, послідовно розкривала оригінальні шляхи й засоби виховного впливу на учня, модернізувала традиційні форми педагогічної думки.

Висвітлена в статті проблема не розкриває всіх аспектів науково-педагогічної спадщини професора Т. Д. Дем'янюк, тому перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у висвітленні методики проведення табірною збору як складової педагогічної практики здобувачів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех, І., Байрамова М., Дем'янюк, Т., М., Мельничук, Л. Духовно-моральне виховання особистості: інноваційний підхід: навчально-методичний посібник. Київ-Рівне: Волинські береги, 2007, 316 с.
2. Дем'янюк Т. Д. Виховання гуманістично спрямованої особистості : навч.-метод. посіб. Рівне : Волинські береги, 2011. 236 с.
3. Дем'янюк Т. Д. Інноваційні технології духовно-морального виховання особистості у позашкільному навчальному закладі. *Іноватика у навчанні та вихованні. Часопис кафедри.* Рівне: РДГУ. 2014. Вип. 3. 61 с.
4. Дем'янюк Т. Д. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі : наук.-метод. посіб. Суми : Антей, 2006. 383 с.
5. Іванюк Т., Ціпан Т. С. Основоположні принципи духовно-морального виховання школярів у контексті педагогічної спадщини Т. Д. Дем'янюк. *Роль особистості у реформуванні*

української школи: від досвіду до інновацій (до 75-річчя з дня народження Т. Д. Дем'янюк) : електр. зб. матеріалів доп. учасн. Регіональної науково-практичної конференції. Рівне : РДГУ, 2019. С.136–145.

6. Тамара Дмитрівна Дем'янюк: науково-педагогічна школа / упоряд. А. М. Воробйов, Г. П. Кособуцька, Р. Л. Соичук. Рівне: РДГУ, 2012. 410 с.

REFERENCES

1. Bekh I., Bairamova M., Demianiuk T., Melnychuk L. Dykhovno-moralne vukhovannia osobystosti: innovatsiynyi pidhid: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv-Rivne: Volynski oberehy, 2007, 316 s. [in Ukrainian]
2. Demianiuk T. D. Vykhovannia humanistychno spriamovanoi osobystosti : navch.-metod. posib. Rivne : Volynski oberehy, 2011. 236 s. [in Ukrainian]
3. Demianiuk T. D. Innovatsiini tekhnolohii dukhovno-moralnoho vykhovannia osobystosti u pozashkilnomu navchalnomu zakladi. *Innovatyka u navchanni ta vykhovanni. Chasopys kafedry.* Rivne: RDHU, 2014. Vyp. 3. 61 s. [in Ukrainian]
4. Demianiuk T. D. Orhanizatsiia vykhovnoho protsesu v suchasnomu zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi : nauk.-metod. posib. Sumy : Antei, 2006. 383 s.
5. Ivaniuk T., Tsipan T.S. Osnovopolozhni pryntsypy dukhovno-moralnoho vykhovannia shkolariv u konteksti pedahohichnoi spadshchyny T. D. Demianiuk. *Rol osobystosti u reformuvanni ukrainskoi shkoly: vid dosvidu do innovatsii (do 75-richchia z dnia narodzhennia T. D. Demianiuk) : elektr. zb. materialiv dop. uchasn. Rehionalnoi naukovopraktychnoi konferentsii.* Rivne : RDHU, 2019. S.136–145. [in Ukrainian]
6. Tamara Dmytrivna Demianiuk: naukovopedahohichna shkola / uporiad. A. M. Vorobiov, H. P. Kosobutska, R. L. Soichuk. Rivne : RDHU, 2012. 410 s. [in Ukrainian]